

Ex officina

Memento Bekend zijn de crucifixen achter bol glas op rood fluweel die vroeger talrijke huiskamers sierden. De oorsprong van deze kruismedaillons, zoals ze in een Nederlandse fabriekscatalogus uit 1905 genoemd worden, gaat terug tot de eerste helft van de zestiende eeuw. In het milieu van nonnen en begijnen ontstonden toen de besloten hofjes, een soort kleine retabels achter glas, volgepropt met gepolychromeerde beeldjes, relieken en kunstige versieringen. De naam 'besloten hofje' is ontleend aan Hooglied 4:12-13, waarin Salomon de bruid als een omsloten hof (*hortus conclusus*) bezingt. De religieuzen, die zichzelf als de bruid van Christus beschouwden, vonden hierin een geschikte metafoor voor hun geestelijk leven. De hofjes waren de concrete voorstelling van die spiritualiteit. Na een korte bloeitijd verdwenen deze kostbare gewrochten. Pas in de achttiende en negentiende eeuw verschenen ze opnieuw, nu in de vorm van kleine, eenvoudige kastjes die als huisdevotionalia een grote verspreiding kenden. Een laat voorbeeld van zo'n devotiekastje verwierf het Universiteitsarchief ruim twee jaar geleden. Het geval is merkwaardig omdat het aan de brand van Leuven in 1914 refereert.

In een ondiep glazen kastje met een half vergulde lijst zit een zeventiende-eeuwse perkamenten boekband waarop het groot wapen van Leuven is geschilderd.

Op het wapenschild is een geblakerd borstkruis bevestigd. Volgens een opschrift onderaan de band werd het kruis in het puin van Leuven gevonden. Boven en onder het wapen

staat in kalligrafische letters een bijbeltekst. Bij toeval kon de pedigree van het kastje gedeeltelijk worden gereconstrueerd. Op een foto in het weekblad *Vandaag* van 31 oktober 1940 is het voorwerp boven de schoorsteenmantel in een Kempense huiskamer te zien. Nader onderzoek toonde aan dat het om de woning van de Antwerpse wisselagent Georges Jacobs (1902-1956) in Schoten ging. Hoe Jacobs het kastje in zijn bezit kreeg, is niet bekend. Wellicht was hij vooral in het volkskundige karakter ervan geïnteresseerd, zoals uit de overige huisraad kan worden afgeleid. In elk geval bleef het stuk in de familie tot 2001, waarna het in de Antwerpse handel verdween en korte tijd later door het Universiteitsarchief werd gekocht.

Overigens bezit het archief nog een ander kastje, met een imitatieschildpadlijst en een damasten voering, dat vroeger in het kantoor van de rector magnificus hing. De gelijkenis met het vorige kastje is frappant. Ook hier herinnert een boekband aan de verwoesting van de universiteitsbibliotheek, is een geblakerd kruisje (*objet trouvé*) als een reliek verwerkt en zijn eromheen bijbelplaatsen gekalligrafeerd. De aanwezigheid van het kastje in de rectoriskamer is alleen van een portretfoto van Honoré van Waeyenbergh (1891-1971) bekend. Het is echter waarschijnlijk dat het object er al onder zijn voorganger Paulin Ladeuze (1870-1940)

Devotiekastje (41 x 28 cm), ca. 1919, met het wapen van Leuven.

hing, tijdens wiens rectoraat de oorlogsgebeurtenissen zich hadden afgespeeld. In dat geval werd het memento vrijwel zeker speciaal voor deze laatste gemaakt. Dat kan betekenen

dat er maar weinig soortgelijke kastjes hebben bestaan. Wellicht trof men ze alleen in de kring van Leuvense professoren aan, of werden ze enkele prominente figuren ten geschenke gegeven. Een recente oproep in de *Volkkundige Kroniek* 11 (2003) om nog andere voorbeelden te signaleren, bleef onbeantwoord.

Ambachtelijke devotionalia waren doorgaans het werk van vrouwen. Dat is in het geval van de Leuvense kastjes allicht niet anders geweest. Daarbij komt dat de maaksters ervan duidelijk onderlegd waren in het beschilderen van perkament. Dat wijst al gauw in de richting van sommige kloosters, waar in het kielzog van de neogotiek middeleeuwse technieken en vaardigheden, zoals de boekverluchting, opnieuw werden toegepast. Ook in Leuven hadden enkele vrouwen zich in de eerste helft van de twintigste eeuw op de miniatuurkunst toegelegd. Zo waren er de benedictinessen in de voormalige Sint-Geertsruiabdij, die zich sinds hun komst in 1919 in diverse kunstambachten, waaronder het maken van perkamenten diploma's, certificaten en canonborden, hadden gespecialiseerd. Soms werkten ze naar modellen van hun befaamde medezusters in Mare-dret (provincie Namen). Toch zijn er redenen om aan te nemen dat de boekbanden in de kastjes door Maria Lemaire (1881-1944) werden versierd. Lemaire was een getalenteerde miniaturiste, die ook een uitstekende theoretische kennis bezat en zelfs een leerboekje voor het verluchten van handschriften schreef. Door haar broer, de bekende hoogleraar architectuurgeschiedenis Raymond Lemaire sr. (1878-

1954), bij wie ze inwoonde, was ze nauw gelieerd met de universiteit, waarvoor ze talrijke diploma's en oorkonden vervaardigde.

Devotiekastje (42 x 31 cm), ca. 1919, dat eertijds in de rectoriskamer hing.

Kanunnik Lemaire, een leerling van Joris Helleputte (1852-1925), was zelf een groot pleitbezorger voor de neogotiek. Na de Eerste Wereldoorlog nam hij deel aan de debatten over de wederopbouw van Leuven en was hij betrokken bij de restauratie van belangrijke gebouwen, zoals de Universiteitshal, waar tot 1914 de bibliotheek was ondergebracht. Van zijn hand is wellicht ook het ex-dono van de Universiteitsbibliotheek uit 1919 (gesigneerd R.L.). Naast hoogleraar was Lemaire directeur van de Sint-Pietersambachtsschool te Leuven, een instelling die onder zijn leiding uitgroeide tot een van de beste vakscholen van het land. Indien Maria Lemaire de twee boekbanden inderdaad verluchtte, dan werden de kastjes misschien daar wel in elkaar getimmerd.

Norbert Moermans

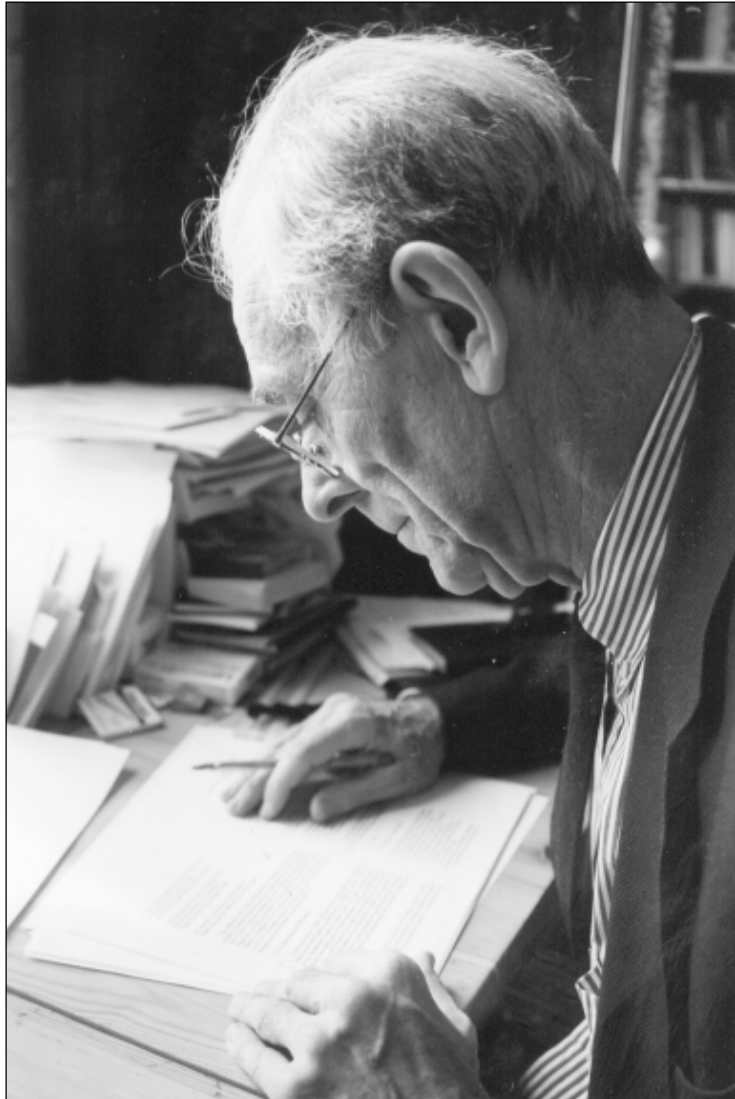
Literatuur:

A. Legner (ed.), *Reliquien. Verehrung und Verklärung*, Keulen 1989, passim; V. Claes, *Matant. Juffrouw Maria Lemaire, 1881-1944*, Leuven 1946; C. Dujardin e.a. (eds.), *Neogotiek in de boekenkast*, Leuven 1997, p. 102-119.

Met dank aan Mark Derez en Marie-Claire Jacobs.

In memoriam
Herman Servotte
1929-2004

Op 24 januari, enkele maanden voor zijn vijfenzeventigste verjaardag, overleed plots professor emeritus Herman Servotte. Zijn gezondheid baarde reeds jaren zorgen en de laatste maanden was ze snel achteruitgegaan. Radio, kranten en weekbladen hebben uitvoerig aandacht besteed aan deze knappe literatuurwetenschapper en begaafde docent Engelse literatuur, die op een hele generatie studenten een diepe indruk heeft gemaakt. Ze hadden het ook over de rol die hij in de jaren zeventig speelde als vice-rector van de K.U.Leuven en rechterhand van rector De Somer. Met hun tweeën hebben ze de klerikale instelling, die Leuven steeds geweest was, omgevormd tot een open forum dat zijn ambitie van kritisch denkcentrum kon waarmaken, zonder afbreuk te doen aan de christelijke inspiratie. Dat de K van K.U.Leuven, vergeleken met bijvoorbeeld die van Nederlandse instellingen, zo weinig wordt in vraag gesteld, heeft alles te maken met de manier waarop Servotte katholiek was. Vele in memoriams vergaten ook de rol niet die de priester Herman Servotte heeft gespeeld, vooral als president van het Seminarie Johannes XXIII en in latere jaren als pastor van de Universitaire Parochie, maar daarnaast ook in vele initiatieven die minder bekend waren.

Op zijn manier was Servotte ook een vriend van boeken en bibliotheken, en dus van de Leuvense Universiteitsbibliotheek. Langs vele wegen belandden boeken op zijn tafel, geschonken door vrienden, collega's of oudstudenten, ter recensie voor de *Standaard der Letteren* of andere bladen, gekocht uit professionele interesse of intellectuele nieuwsgierigheid. Hij was een fervent lezer en hij vond er een grote voldoening in anderen te leren lezen. Een boek was voor hem op de allereerste plaats een tekst, bibliofilie was hem vreemd – al waardeerde hij keurige druk en verzorgde illustratie, zoals zijn eigen

publicaties bewijzen. Eenmaal gelezen, kreeg slechts een minderheid van die werken een plaats in de boekenkast. De meeste boeken deelde hij uit aan medewerkers en studenten, of stuurde hij naar de bibliotheek. Zijn emeritaat en de opeenvolgende verhuizingen van de laatste jaren vormden telkens een gelegenheid om nog meer boeken die weg te laten opgaan. Omdat die steeds in beperkte hoeveelheden aankwamen, hoogstens enkele dozen ineens, is het moeilijk om zich een idee te vormen over het aantal boeken dat Servotte aan de Universiteitsbibliotheek heeft geschonken, maar het gaat om vele honderden. Dezelfde onthechting en afwezigheid van bewaarzucht toonde Servotte in de omgang met ander papier, in casu wat de archivaris interesseert. Hij heeft, tot spijt misschien van komende generaties, geen omvangrijk 'Archief Herman Servotte' nagelaten. Wel bewaart het Universiteitsarchief onder die titel twee archiefdozen, waarvan het grootste deel door hemzelf werd toevertrouwd, stukken die hijzelf belangrijk achtte en die dat inderdaad ook zijn. Er zijn de cursussen Engelse literatuur die de basis vormden van zijn onderwijs. Er is een dubbel van de tekst die hij in 1985 aan rector De Somer bezorgde toen die hem vroeg om inspiratie voor zijn toespraak bij het bezoek van paus Johannes Paulus II aan Leuven. Deze tekst over het katholieke karakter van de universiteit, vrijheid van onderzoek, de spanning tussen geloof en wetenschap, is niet alleen heel significant voor de opvattingen van Servotte, maar illustreert ook treffend hoe De Somer met aangeleverde inspiratie omging. Waar de (toen al gewezen) vice-rector een pleidooi hield voor de "vrijheid om te verdwalen", eiste de rector het "recht om te dwalen" op. Er is een nota over de taak van vice-rector, zoals hij die zag in 1970 en die hij later cadeau gaf aan de histo-

ricus Louis Vos, die zijn vice-rectoraat had beschreven; de gewetensvolle historicus bracht het document in het Universiteitsarchief onder. Er zijn vooral brieven die hij ontving van Engelsschrijvende literatoren: Muriel Spark (uit 1976), William Golding (1977), David Lodge (drie, uit 1980-82), handelend over boeken, recensies, lezingen en andere academische aangelegenheden, maar bovenal zeventien brieven van Nadine Gordimer (1980-1991), met meestal ook een dubbel van de brieven waarop ze het antwoord waren of waarmee ze werden beantwoord. Servotte heeft tien jaar terug deze zeer persoonlijke correspondentie aan het Universiteitsarchief geschonken onder het beding dat ze tot na de dood van de Nobelprijswinnares onder embargo zouden blijven. Hij was de eerste die in ons taalgebied aandacht vroeg voor haar werk, en hij haalde haar in 1980 naar Leuven voor een doctoraat honoris causa en een reeks lezingen. Ze bleken uitstekend met elkaar te kunnen opschieten, en na Servottes overlijden schreef ze dat hij de enige gelovige christen was bij wie zij, als ongelovige, zich volledig op haar gemak voelde. Ze was een der allereersten aan wie hij, al in 1985, toevertrouwde dat hij leed aan de ziekte van Parkinson. De meest persoonlijke delen van de correspondentie gaan dan ook over het omgaan met ziekte, lijden en dood. Ze tonen niet enkel Gordimer, maar ook Servotte, van hun meest menselijke en hun meest kwetsbare kant. Deze brieven behoren tot het meest ontroerende en inhoudelijk waardevolle dat het Universiteitsarchief bewaart.

Jan Roegiers

Een feniks uit Washington Surfend over het griezelig grote Internet viel ik onlangs in de kuil die de heer Motelow uit de Bronx (New York) al fluitend gegraven had. Het lokaas was dan ook niet min, hij bood een First Day Cover te koop aan, met een afbeelding van de in mei 1940 uitgebrande Leuvense Universiteitsbibliotheek.

Links in beeld staat boven een banderol met 'Belgium' het vaderlandse wapenschild. Daarboven doemen uit de wolken een aantal Belgische soldaten op, die, de bajonet op het geweer en een gehavende Belgische vlag in de hand, in de tegenaanval gaan. In de hoek links onder staat de signatuur van de ontwerper. Even rechts van zijn naam ligt een stapeltje brandende boeken. Op de rechterhoek van de bibliotheek staat als enig ongehavend heraldisch dier de Amerikaanse adelaar onversaagd te wezen. De kleine banderol eronder met 'Louvain Library' maakt de identificatie compleet.

Deze onbekende voorstelling van de Universiteitsbibliotheek werd gesigeneerd door Day Lowry (1891-1976). De Amerikaanse kunstenaar werd geboren in Lexington (Kentucky), en studeerde aan de Art Students League in New York. Tijdens de Eerste Wereldoorlog diende hij in Frankrijk als piloot in de 100th Aero Squadron. Nadien was hij gedurende 35

jaar art director voor Everett Waddey Co, in Richmond (Virginia). Hij ontwierp ook affiches, onder andere voor de American Junior Red Cross, maar hij verwierf vooral bekendheid met zijn talloze ontwerpen voor First Day Covers.

Zijn 'Leuvense' First Day Cover werd gebruikt voor de lancering van een nieuwe Amerikaanse postzegel van 5 cent. Ook die postzegel is een verrassing. Ze stelt een trots wapperende Belgische driekleur voor, op een achtergrond van stralen. Links ervan herrijst een feniks uit de vlammen, rechts staat een op antieke wijze geklede knielende vrouw afgebeeld, haar boeien gebroken, de handen ten hemel. De postzegel past in een serie van 13, die elk de vlag weergeven van een door de vijand bezet land.

De First Day Cover werd afgestempeld op 14 september 1943, om 9 u. 's morgens, in Washington D.C., het centrum van de macht. Het geheel is een mooi staaltje van onvervalst patriottisme en solidariteit.

Jan van Impe

Met dank aan:

Larry T. Nix, The Library Cover Guy,
Middleton (Wisconsin),
<http://my.execpc.com/~nixlt/bibliophilately.htm>,
en Thomas Harkins, The University Archives,
Duke University, Durham (North Carolina).

**Wilt nu dansen! Wilt nu springen!
Want mijn musa die gaet singhen!**

Vanaf het begin van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw verschenen duizenden geestelijke en wereldlijke liederen in boekvorm. Geestelijke liederen werden uitgegeven om tot devotie aan te sporen of, zoals in voorredes wordt aangestipt, om 'dolingen' en 'kettery' tegen te gaan en de slechte invloed van 'sotte liedekens' of 'Venusgejank' te bannen.

Het lied was, en is dat nog, een krachtig wapen in de verspreiding van ideologieën. Ook de Kerk kende die kracht. Via 'soete sanghen' werd de christelijke leer verspreid en in het geheugen geprent. Het componeren van 'soete sanghen' gebeurde veelal door een bestaand wereldlijk lied te 'vergeestelijken' of van een nieuwe, geestelijke, tekst te voorzien. De melodie bleef grotendeels ongewijzigd. Het procédé noemt men *contrafact*. Soms werden melodieën volledig afgedrukt, maar in de meeste gevallen moest de gebruiker het stellen met een stem- of wijsaanduiding, de aanvangswoorden van een bekend lied. De *Souterliedekens* (Antwerpen, 1540), een vertaling van de psalmen, bevatten zowel een melodie als een wijsaanduiding. Geleidelijk werd het bestaande liedrepertoire, waaronder veel oude kerst- en paasliederen, met nieuwe genres verruimd. De Kerk wou thema's die door de hervormers werden aangevalen, bekrachtigen. Vandaar dat tijdens de Contra-reformatie honderden heiligen-, Maria- en catechisatieleideren in omloop werden gebracht.

De wereldlijke liedboeken bevatten, benevens *faits-divers*, vooral pittige minne-

en herdersliederen, vrolijke drinkliederen, die de kracht van de wijn en het bier bejubelen, koddige en boertige deuntjes waarin dagdagelijkse feiten zonder schroom worden bezongen. Cultuurhistorisch zijn deze liederen wel van belang omdat ze de hedendaagse lezer en onderzoeker verrassende informatie bieden over het politieke, sociale en religieuze klimaat van toen.

Vele boekjes werden in een handig formaat op de markt gebracht. De teksten, vaak compact gedrukt, werden soms met decoratie opgesmukt met volkse houtsneden of gravures. Van enkele titels zijn meer dan tien uitgaven bekend, wat dan weer boeiende informatie oplevert over drukkers in de Zuidelijke Nederlanden.

Onder het bovenstaande zeventiende-eeuwse motto organiseren de afdeling Handschriften en Kostbare Werken van de Universiteitsbibliotheek en het Universiteitsarchief van de K.U.Leuven, in samenwerking met Resonant, Centrum voor Vlaams Muzikaal Erfgoed, van 27 mei tot 19 juni 2004 een fijnproevers-tentoonstelling rond oude Vlaamse liedboekjes en volksmuziekinstrumenten. Aanleiding van de expositie is het verschijnen van twee nieuwe publicaties, *Thesaurus Cantorum Flandrensium. Het gedrukte Nederlandse liedboek in Vlaanderen (1508-1800)* van Gilbert Huybens, en *Traditionele Vlaamse volksliederen en dansen* van Hubert Boone (Uitgeverij Peeters, Leuven).

Gilbert Huybens

DEN VLAEMSCHE
PAPEGAEY.
Kluchtich, en Bewyligh Sprekende, en Singende veel nieuwe en noyt meer van te vooren ghebrachte Liedekens
Die desen salten tot Troost in Doerlycht / Eerlich vermaek vanden Gheft / verlyf van Iherosolym / verzoeninghe der onghelycke Leiden.
Oock tot Vermaek van Devotie tot les KINDEKEN JESUS.
Uyt-kommende voor een Nieuw-Jaer
DOOR H. VAN VYFDERLYE.

TOT BRUGGHE,
Oetdrukt by ANDRIAS WIGTS, Scabj-
drucker inde Dorpel-strate inden D. Gheft.

Een achttiende-eeuws Brugs liedboek (verzameling G.H.).

De tentoonstelling **Oude Volksmuziek in Vlaanderen** loopt van 27 mei tot 19 juni 2004 en is vrij te bezoeken elke weekdag van 9 tot 18.30 uur, op zaterdag van 9 tot 12 uur.

Pagina 1: Een tortelduif op een gebroken luit, bij het eerste lied uit: I. van Sambeeck, *Het gheestelyck iubilee*, Antwerpen 1663, p. 19 (verzameling G.H.).

Zopas werd een belangrijk Antwerps kunst kabinet van omstreeks 1700 uit het kunstpatrimonium van de K.U.Leuven gerestaureerd. Dit meubel met rijk inlegwerk van kostbare materialen werd gemaakt voor koning Willem III van Oranje, wellicht naar aanleiding van het ontzet van Namen in 1695. Het werd beschadigd in de bibliotheekbrand van 1940 en kon nu, meer dan zestig jaar later, hersteld worden dankzij de steun van de familie de Spoelberch en van de koning Boudewijnstichting. Het is nog te bezichtigen tot 10 oktober op de expositie *Un cabinet, un roi, une ville* in het Musée des arts Anciens te Namen, Rue de fer 24.

Voor meer informatie:
Anne.Verbrugge@abh.kuleuven.ac.be.

Zeg het met bloemen. Vijf eeuwen plantenboeken te Leuven

Ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Raf Dekeyser als hoofdbibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek wordt een 'bloemlezing' van de planten- en kruidenboeken die de Centrale Bibliotheek rijk is, tentoongesteld. Bij de expositie hoort een geïllustreerde catalogus, die uitgebreid ingaat op elk exemplaar. De boeken zijn ondergebracht in verschillende categorieën, zoals de herbaria (waartoe de oudste boeken behoren), publicaties over tuin en boomgaard, reisverslagen met speciale aandacht voor de botanie, en edities ten behoeve van apothekers.

Tegelijkertijd verschijnt een publicatie over de Kruidtuin van Leuven. Hierin wordt, naast een overzicht van het onderwijs in de botanica aan de universiteit, de geschiedenis van de Kruidtuin grondig uitgespit.

De tentoonstelling kan men bezichtigen **van 24 juni tot 4 september 2004** en is vrij toegankelijk van maandag tot vrijdag van 10 uur tot 17 uur.

De Vrienden van de Universiteitsbibliotheek worden van harte uitgenodigd op de opening van de tentoonstelling, op **24 juni om 18 uur** (zie bijgevoegde uitnodiging).

Ex Officina: *Nieuwsbrief* is een publicatie van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek* van de K.U.Leuven, en verschijnt driemaal per jaar. Leden ontvangen deze publicatie gratis.

Lidmaatschap: € 25 per kalenderjaar, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, met vermelding van *Lidmaatschap 2004*. Voor giften vanaf € 30 - exclusief het lidmaatschapsgeld - wordt een attest van fiscale vrijstelling verleend, alleen wanneer het geld wordt gestort op de afzonderlijke mecenaatsrekening 432-0000011-57 van de K.U.Leuven, Krakenstraat 3, 3000 Leuven, met vermelding van: 5GD-PATEI1-P3610 - *Universiteitsbibliotheek - vrienden - fiscaal attest gewenst*.

Abonnement: geïnteresseerden kunnen zich ook abonneren, zonder lid te worden. Een abonnement voor het jaar 2004 kost € 25, te storten op rekeningnummer 432-0001051-30 van de *Vrienden van de Universiteitsbibliotheek*, met vermelding van *Abonnement 2004*
Ex Officina: Nieuwsbrief.

Colofon.

Redactie: Chris Coppens, Mark Derez, Katharina Smeyers (hoofdredacteur), Jo Tollebeek, Dirk van Eldere, Jan van Impe.

Werkten mee aan dit nummer: Gilbert Huybens, Norbert Moermans, Jan Roegiers, Jan van Impe.

Redactieadres: Katharina Smeyers, Tabularium, Centrale Bibliotheek, K.U.Leuven, Mgr. Ladeuzeplein 21, 3000 Leuven, 016/32.46.22, fax 016/32.46.91; e-mail: katharina.smeyers@bib.kuleuven.ac.be.

URL: <http://www.bib.kuleuven.ac.be/ub/vrienden.html>.

Opmaak: Greet Foblets, Grafiek Bvba, 016/89.01.68. **Druk:** Acco. **Oplage:** 650. **ISSN:** 0772-6848.

Verantwoordelijke uitgever: Armand Vandeplass, Grétrystraat 36, 2018 Antwerpen.

